पुस्तकालय व्यवस्थापन र सिकाइ उपलब्धि बीच अन्तरसम्बन्ध

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

श्रीराज आचार्य

क्याम्पस रोल नं. : ४/२०६१

त्रि.वि.वि दर्ता नं. : ९-३-२४०-५०३-२००४

परीक्षा रोल नं. : २४०००१८/२०६३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०६७

पुस्तकालय व्यवस्थापन र सिकाइ उपलब्धि बीच अन्तरसम्बन्ध श्रीराज आचार्य २०६७

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सिफारिस- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह एम्. एड्. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका निमित्त शोधकर्ता श्रीराज आचार्यद्वारा तयार पारिएको "**पुस्तकालय व्यवस्थापन र सिकाइ उपलब्धि बीच अन्तरसम्बन्ध**" विषयक शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा तयार पारिएको हुनाले आवश्यक मूल्याङ्कनको निमित्त सिफारिस गर्दछु ।

....

उप. प्रा. देनप्रसाद लामिछाने

(शोध निर्देशक)

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

मिति : २०६७/०४/२१

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

स्वीकृति- पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह एम्. एड्. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि विद्यार्थी श्रीराज आचार्यद्वारा तयार पार्नुभएको "**पुस्तकालय व्यवस्थापन र सिकाइ उपलब्धि बीच अन्तरसम्बन्ध**" विषयमा शोधकार्य पूरा गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको हुनाले मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

1. उप प्रा.

कुवेरनाथ शर्मा शोध विभागीय प्रमुख ....

2. उप. प्रा.

देनप्रसाद लामिछाने शोध निर्देशक ....

३ प्रा. .... वाह्य परीक्षक ....

मिति : ....

कृतज्ञता

शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तहको द्वितीय वर्षको पूर्णताको लागि “पुस्तकालय व्यवस्थापन र सिकाइ उपलब्धि बीच अन्तरसम्बन्ध” नामक शीर्षक चयन गरी यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

यस शोधलाई पूर्णता प्रदान गर्नको लागि विभिन्न किसिमका सल्लाह, सुझाव, सहयोग तथा निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु देनप्रसाद लामिछाने तथा विभागीय प्रमुख कुवेरनाथ शर्मा एवम् स. प्रा. जयकृष्ण शर्मामा प्रति हृदयदेखि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यस अध्ययनमा आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरु र सुझावहरु उपलब्ध गराइ अमूल्य सहयोग प्रदान गर्नुहुने महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर दाङका उप-लाइब्रेरियन नित्यानन्द शर्मा त्यस्तै सम्बन्धित विद्यालयका प्राचार्यहरु, क्याम्पस प्रमुख ज्यूहरुप्रति आभार प्रकट गर्दछु । त्यसै गरी सम्बन्धित विद्यालयका प्राध्यापकहरु तथा विद्यार्थीहरुप्रति सहयोगको लागि हृदयदेखि धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै यस शोध कार्यको लागि सहयोग गर्ने आत्मिय मित्र युवराज बस्नेत र हरबखत अनुकूल वातावरण मिलाइ यस अवस्थासम्म ल्याउन सहयोग गर्ने मेरा पूज्य पिता तुल्सीराम, माता भगवती, जीवनसंगिनी मञ्जु, छोरी अस्मिता, छोरा प्रेम कृष्ण र निराजनका साथै बहिनीज्वाई विश्वमाया सुवेदी र रतनलाल सुवेदी तथा भान्जाभान्जीहरुप्रति समेत आभारी छु ।

अन्तमा यस शोध कार्यलाई कम्प्युटर प्रिन्ट गरी अन्तिम रुप प्रदान गरी सहयोग पुऱ्याउने मालपोतचोककी बहिनी अञ्जना अधिकारी तथा नारायण अधिकारीप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यो शोधपत्र यस विषयसँग सम्बन्धित विद्यार्थी, संघ संस्था, नागरिक समाजलाई उपयोगी हुनेछ भन्ने कुरामा पूर्ण विश्वास लिएको छु ।

शोधकर्ता

श्रीराज आचार्य

शोध सार

आजको युग विज्ञान र प्रविधिको युग हो । प्रभावकारी सिकाइ भएकै कारणले आज विश्वमा धेरै राष्ट्रहरू निकै चाँडै आफ्नो मुलुकलाई विकसित राष्ट्रको स्थानमा पुर्‍याउन सफल भएका छन् । हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा ज्ञानको विस्तार भर्खरै अगाडि बढ्न लागिरहेको अवस्था छ । यस्तो परिवेशमा “पुस्तकालय व्यवस्थापन र सिकाइ उपलब्धि बीच अन्तरसम्बन्ध” शीर्षकको शोधपत्रमा पुस्तकालय व्यवस्थापन र सिकाइ उपलब्धी बीच अन्तरसम्बन्ध पहिचान गर्न, पुस्तकालय व्यवस्थपानका समस्याहरु पत्ता लगाउन एवम् पुस्तकालय व्यवस्थापनलाई सुधार गर्ने उपायहरु के-के हुन सक्छन् भन्ने उद्देश्यमा केन्द्रित रही अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिएको थियो ।

यस अध्ययनलाई सरल एवम् सहज बनाउन माथि उल्लेखित उद्देश्य पूरा गर्नाका लागि संभावना रहित नमूना छनोट विधिका आधारमा दाङ जिल्लाका विभिन्न परिवेशमा रहेका विद्यालयहरू र क्याम्पसलाई छनोट गरिएको छ । छनोटमा परेका प्रत्येक विद्यालयहरू र क्याम्पसबाट व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, अभिभावक, प्राचार्य, प्राध्यापक, पुस्तकालयमा काम गर्ने कर्मचारी र विद्यार्थीसँग विश्वसनीयता र वैधता स्थापित भएका अन्तर्वार्ता, अवलोकन, प्रश्नावली, विद्यालयमा रहेका अभिलेखहरूलाई अनुसन्धान उपकरणहरूको प्रयोग गरी प्राथमिक एवम् द्वितीय तथ्याङ्कमा विभिन्न लेख, रचना, साहित्य, दस्तावेजहरू प्रस्तुत तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरिएको थियो । यसरी अनुसन्धान क्रममा प्राप्त प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरूलाई तथ्याङ्कको आधारमा शोधपत्र व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । विद्यालयहरू र क्याम्पसमा पुस्तकालयप्रति अभिरूचि पैदा हुन नसक्नुमा पुस्तकालय व्यवस्थापनमा देखा पर्ने गरेको वातावरण, आर्थिकता, भौतिक व्यवस्थापन, योग्यता जनशक्ति, सामाजिक अवस्था जस्ता आदि पक्षहरूलाई अध्ययन गरी व्याख्यात्मक विश्लेषण गरिएको छ ।

यस शोधपत्रमा विद्यालयहरू र क्याम्पसमा रहेका पुस्तकालयबाट सिकाइ उपलब्धिमा रहेको अन्तरसम्बन्धलाई प्रस्टाउन सरोकारवालासँग अवलोकन, प्रत्यक्ष भेटघाट, प्रश्नावलीबाट विचारहरू समेटी अध्ययन गरिएको छ । पुस्तकालय व्यवस्थापन रहेका समस्याहरूमा भवन, स्थान व्यवस्थापन, बजेट, सामग्रीको संरक्षण र सम्वर्द्धनमा फर्निचर, नियम-विनियम सूचना

प्रविधि, पत्रपत्रिका सङ्कलन र व्यवस्थापन, पुस्तकको वैज्ञानिक वर्गीकरण, दक्ष, योग्य र तालिम प्राप्त जनशक्ति, सूचीकरण पुस्तकालयका प्रमुख समस्याहरूको रूपमा रहेको पाइयो । पुस्तकालय व्यवस्थापनमा सुधारका लागि उपयुक्त वातावरण, आर्थिक, सामाजिक अवस्था, सरोकारवाला पक्षहरू आपसी अन्तरक्रिया, तालिम प्राप्त दक्ष एवं योग्य कर्मचारी व्यवस्थाका साथै पुस्तकालयलाई विकास गर्न सरकारले पर्याप्त बजेटको व्यवस्था मिलाई नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र निरीक्षण परिपाटी उपायहरू पत्ता लगाइएको छ । यस शोधपत्रको अन्त्यमा अध्ययनबाट प्राप्त प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू पुस्तकालयको प्रयोजनका लागि निकालिएका छन् । जसमा अभिभावक, प्राध्यापक, विद्यार्थी पुस्तकालयमा काम गर्ने कर्मचारी, प्राचार्य, वि.व्य.स. का पदाधिकारी लगायत सरोकारवाला भूमिका सम्बन्धमा सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ । साथै यस विषयसँग सम्बन्धित अन्य क्षेत्रहरूको अध्ययन गर्नको लागि समेत सिफारिस गरिएको छ । उपरोक्त सबै कुराहरूलाई समेटिएको छ ।

त्यसैले यस अध्ययन पुस्तकालय व्यवस्थापन र सिकाइ उपलब्धिबीच अन्तरसम्बन्धमा देखा परेका समस्याहरू समाधानको लागि थप योगदान पुग्ने विश्वास लिइएको छ ।

विषयसूची

	सिफारिस-पत्र	I
	स्वीकृति-पत्र	II
	कृतज्ञता	III
	शोधसार	IV
	विषयसूची	VI
	तालिकासूची	VIII
	संक्षिप्त शब्दावली	IX

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	६
१.३	अध्ययनको औचित्य	८
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	९
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	९
१.६	अध्ययनको परिसीमा	९
१.७	अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दहरुको अर्थ	१०

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१	सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन	११
२.२	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१५
२.३	पुनरावलोकनको उपादेयता	१७

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धनात्मक ढाँचा १९

३.२ अध्ययनको जनसङ्ख्या र नमूना छनौट १९

३.३ अनुसन्धानका विधि र साधनहरु २०

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरु २०

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया २०

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण २१

अध्याय चार : तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

४.१ पुस्तकालय र सिकाइ उपलब्धि बीच अन्तरसम्बन्ध २२

४.२ पुस्तकालय व्यवस्थापनका समस्याहरू २७

४.३ पुस्तकालय व्यवस्थापनको सुधारका उपायहरू ४०

अध्याय पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति ४४

५.२ निष्कर्ष ४६

५.३ सुझावहरू ४८

सन्दर्भ सूची

अनुसूचीहरू

तालिकासूची

तालिका नं. १ पुस्तकालय व्यवस्थापन सिकाइ उपलब्धि बीच अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी विवरण २६

तालिका नं. २ विद्यालय र क्याम्पसबाट अध्ययन गर्नको लागि दिने पुस्तकहरू र समय अवधि विवरण ३३

तालिका नं. ३ छनोट गरिएका विद्यालयहरू र क्याम्पसको पुस्तकालय काम गर्ने कर्मचारीहरूको स्थिति ३९

संक्षिप्त शब्दावली

गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	-	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यमिक विद्यालय
वि.व्य.स.	-	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
शि.अ.सं.	-	शिक्षक अभिभावक संघ
स.प्र.अ.	-	सहायक प्रधानाध्यापक
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
जि.वि.स.	-	जिल्ला विकास समिति
रा.शि.आ.	-	राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
NGO	-	Non-Governmental Organization
SIP	-	School Improvement Plan
S.L.C.	-	School Leaving Certificate
EPM	-	Education Planning and Management